
ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕДИЦИНИ О. В. КОРЧАК-ЧЕПУРКІВСЬКИЙ У ДЗЕРКАЛІ ХХ СТОЛІТТЯ

Людина-епоха – це герой, якого обрав собі неспокійний час. Сторінки життєпису Овксентія Васильовича Корчака-Чепурківського (1857-1947) – міністра охорони здоров'я Української Народної Республіки у пік її національно-демократичного піднесення і великих сподівань, першого академіка Всеукраїнської академії наук України (ВУАН) в плеяді українських учених-медиків, провісника соціальної гігієни – є проєкцією цілої історичної епохи у всіх її суперечностях. Складна політична боротьба, зіткнення та антагонізми, дві найбільші війни упродовж однієї параболи людського буття, часи державної диктатури і тоталітаризму згубно позначилися на трьох останніх десятиліттях життя вченого, проте не похитнули його наукове і моральне кредо. Таким постає Овксентій Корчак-Чепурківський у дзеркалі часу.

Етапними були роки навчання у повітовому училищі провінційного Костянтинограда (нині Красноград на Слобожанщині), в Полтавській духовній семінарії, на природничому відділенні фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира, перш ніж його покликанням назавжди стала медицина. Овксентій Васильович стає студентом медичного факультету Харківського університету та в 1883 р. отримує звання лікаря. Продуктивним для кристалізації професіоналізму виявився період п'ятирічного перебування на посаді повітового санітарного лікаря у рідному місті, а згодом – у санітарній організації Херсонської губернії. У 1891 році Овксентія Васильовича запросили до Кишинєва на посаду завідувача санітарного бюро Бессарабського земства, так його ім'я стало невід'ємною частиною історії земської медицини. О.В. Корчак-Чепурківський фактично першим здійснив низку соціально значущих розробок щодо запобігання розповсюдженню дифтерії,

тифу і холери в південних губерніях. Грунтовні дослідження цього періоду та цінні статистичні узагальнення з використанням нових методологій стали підмурівком для першої фундаментальної праці О. Корчака-Чепурківського «Матеріали для вивчення епідемій дифтерії (епідеміології) в Росії». У 1898 р. цю синтетичну роботу стратегічного профілактичного спрямування вченою радою імператорського університету в Києві кваліфіковано як дисертацію на ступінь доктора медицини, а її авторові присуджено відповідний ступінь.

Відтоді життя доктора медицини О. Корчака-Чепурківського нерозривно пов'язане з Києвом, де його затверджують санітарним лікарем міської управи, а в 1904 р. – завідувачем її санітарного відділу (нині посада головного державного санітарного лікаря міста). Саме завдяки діяльності цього лікаря-вченого тоді пішли на спад епідемії інфекційних захворювань у місті. Згодом доля дала можливість проявити також педагогічний талант: з 1903 р. Овксентія Васильовича у статусі приват-доцента запрошено до його рідного Київського університету для читання авторського курсу лекцій із громадської гігієни. Близкучий оратор та ерудит у сфері науково-гігієнічних та епідеміологічних проблем, О.В. Корчак-Чепурківський аж до 1916 року читає розроблені ним диференційовані курси таких лекцій у комерційному та політехнічному інститутах Києва. Саме О.В. Корчак-Чепурківський, по суті, першим у світі вводить широкий інтегральний термін – «соціальна гігієна» як фундамент соціальної медицини та інструмент благополуччя суспільства. Поетапно формується також видатна наукова школа вченого.

У роки Першої світової війни О. Корчак-Чепурківський є уповноваженим Всеросійського Земського Союзу у 8-й армії на Південно-

Західному фронті. Талановитий військовий гігієніст організовує потужну, яка не має аналогів, систему профілактичних об'єктів (понад 170) у підвідомчих йому військових частинах і на територіях, прилеглих до фронту. Завдяки невтомній роботі лікаря та вченого показники поширеності інфекційних захворювань в частинах і підрозділах, за які він відповідав, були значно нижчими, ніж на інших ділянках воєнних дій. Це були справжні уроки військово-польової гігієни, а попереду чекали нові виклики життя...

Формується ілюзорне враження, що ім'я видатного українського вченого як справжнього класика соціальної гігієни є широко відомим у світі сучасної науки. Проте у поєднанні фрагментів насиченої біографії він – невідома, напівзабута гігантська фігура, відродженню якої і присвячено низку наукових робіт, що увійшли до журналу.

Робота над матеріалами майбутніх публікацій, тривалі аналітичні роздуми в її параметрах стали предметом особистого наукового захоплення. Зауважу, що для мене як вихованця Харківського медичного інституту було справою наукового патріотизму та відданості традиціям альма-матер висвітлити сторінки життя і долі О.В. Корчака-Чепурківського як одного з найславетніших вихованців цієї вищої медичної школи. Перебуваючи упродовж 1998-2002 рр. на керівних посадах у Міністерстві охорони здоров'я України, я неодноразово звертався в пошуках ключових установок до робіт О. В. Корчака-Чепурківського як безпомилкового камертону у сфері соціальної медицини задля піднесення національної охорони здоров'я. Більшість праць зі зрозумілих причин були вилученими або раритетними, унікальний доробок О. Корчака-Чепурківського десятиліттями замовчувався. Очоливши кафедру соціальної медицини та охорони здоров'я Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, я по-іншому уявив його піднесений дух, наново для себе прочитавши й осмисливши його життєву одісею як частку долі України. Так у творчій співпраці з О.П. Яворовським та І.М. Сахарчуком виникли нариси цих статей.

Первинні компоненти роботи поступово трансформувалися у цілісну поліфонічну наукову й публіцистичну розвідку. Проте кожен окремий розділ дослідження за своєю повнотою, науковими джерелами та історичною енциклопедичністю сприймається як самостійна розробка. Так, на окрему увагу заслуговують ініціативи О.В. Корчака-Чепурківського як лікаря-гігієніста нової формації.

Детально проаналізовано його дисертаційні дослідження, відзначено вагомий внесок у теорію та методологію соціальної медицини, гігієни й епідеміології, зацентровано вагу на оригінальній концепції педагогіки та гігієни як окремої дисципліни залежно від профілю факультетів при викладанні курсів лекцій у вищих навчальних закладах Києва на початку ХХ століття.

В абсолютно новому вимірі бачаться нові, майже не оприлюднені досі факти про О.В. Корчака-Чепурківського як засновника української охорони здоров'я і вищої медичної освіти в буремні роки національного відродження. Зачинатель і реформатор української медицини з перших днів її становлення, від самовідданої керівної роботи в системі медицини в період Центральної Ради і Гетьманату, протиепідемічної діяльності й аж до посади міністра охорони здоров'я та опікування в період Директорії, він, безперечно, закарбував на цих скрижалах неоціненний гуманізм та безмежну відданість справі, гідну поваги та наслідування.

З приходом радянської влади й утворенням УСРР О.В. Корчак-Чепурківський як лікар, учений і людина гуманістичного складу спочатку повірив у її високі ідеали та «благі» наміри, в ім'я інтересів людей і суспільства з ентузіазмом відгукнувся на заклик нової влади заради перетворень у республіці. На початкових етапах розвитку УСРР Овксентій Васильович палко підтримує процес українізації науки, проте чимдалі відчутнішою для вченого стає підступна подвійна гра владних структур. Репресивні органи висуюють йому безглузді політичні звинувачення у протидії новим настановам у сфері охорони здоров'я та освіти. Далі був обшук, слідство та арешт, а подвигницька діяльність задля України доби УНР прозвучала тепер як звинувачувальний вердикт. У той час десятки видатних учених підлягали депортації за межі РРФСР, тож у Головному політичному управлінні (ГПУ) розробляється рішення щодо примусового заслання Овксентія Васильовича за кордон до Штетіна. За відсутності жодних підстав і фінансів у вченого для цієї еміграційної поїздки його змушують відбутися на заслання до В'ятки.

Ще одна яскрава сторінка життєпису О.В. Корчака-Чепурківського – це його причетність до ВУАН, заснованої за Гетьманату П. Скоропадського. Академія надалі існувала, керівництво республіки поки не стояло на заваді її різнобічним перспективним науковим ініціативам, але відсутність в академічній ієрархії О.В.

Корчака-Чепурківського у якості незмінного вченого секретаря негативно позначилася на потенціалі та масштабах її діяльності. Після клопотання керівника ВУАН перед Раднаркомом УСРР О.В. Корчаку-Чепурківському було скорочено термін заслання і дозволено повернутися на попереднє місце роботи.

З 1934 року його діяльність у ВУАН почала обмежуватись. Син Овксентія Васильовича, талановитий учений-демограф, Юрій Корчак-Чепурківський, був репресований і перебував на засланні 25 років. Книга Ю. Корчака-Чепурківського на основі його унікальних демографічних досліджень стану України 20-30-х років вийшла друком лише у 1970 році. Найближчі учні Овксентія Васильовича: В. Підгаєцький, В. Удовенко, М. Кудрицький, — потрапили до веремії "процесу СВУ" та були ув'язнені на тривалий термін. Лише через десятиріччя з'ясувалося, що перших двох спіткала мученицька смерть у Сандармоху (Карелія).

Останні роки наукової діяльності академіка О. Корчака-Чепурківського пов'язані з посадою консультанта Інституту клінічної фізіології АН УРСР. Необхідно віддати належне Президентіві АН УРСР, засновникові Інституту, академікові О. О. Богомольцю, який цілеспрямовано протидівав вилученню імені та доробку Овксентія Васильовича зі скарбниці української наукової думки. Завдяки зусиллям О.О. Богомольця патріарх української науки був нагороджений орденом «Знак Пошани» та медаллю «За доблесну працю в період Великої Вітчизняної війни».

Оскільки автори статей є вченими та викладачами Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, то метою та моральним обов'язком було увічнення наукової та громадської спадщини О. Корчака-Чепурківського. У часи, коли соціальна медицина стає дороговказом у стратегічно визначеному Президентом України Віктором Федоровичем Януковичем прогресі національної охорони здоров'я, уроки життя О. В. Корчака-Чепурківського є особливо актуальними.

До речі, професор О.В. Корчак-Чепурківський був першим фундатором і завідувачем кафед-

ри загальної і соціальної гігієни в Україні — спочатку в межах медичного факультету народного, а незабаром державного українського університету, а потім у складі Київського медичного інституту. Він став також першим деканом медичного факультету нового суспільного зразка в Києві (1921-1922). У цей же період Овксентій Васильович організував і очолив кафедру соціальної медицини і народного здоров'я (1921-1934) у структурі ВУАН — першої в історії України академічної науково-дослідної установи. Дослідник-універсал, він уперше розробив номенклатуру хвороб українською мовою (1924) та склав таблицю смертності й тривалості життя населення УРСР (1927). Як учений-епідеміолог, установив періодичність епідемій дифтерії та їх антагонізм із епідеміями інших дитячих хвороб.

Попри недостатню дослідженість та оцінку тернистого шляху фундатора сучасної української медицини фактично першою на той період згадкою став короткий, але досить об'єктивний нарис, присвячений О. В. Корчаку-Чепурківському (укладач С. М. Старченко, 1981 р.) у 5-му томі Української Радянської Енциклопедії (головний редактор М. П. Бажан), проте він був далеко не повним та містив суттєві прогалини.

Науковець широкого діапазону в медицині, невтомний поборник захисту здоров'я людини за найнесприятливіших обставин, академік О.В. Корчак-Чепурківський постає Гіппократом сучасної української медицини і медичної науки загалом.

Отже, увазі шановних читачів представлено зібрання наукових статей, в яких відображено погляд на особистість О.В. Корчака-Чепурківського. Сподіваємося, що цей приклад і досвід стане каталізатором для ґрунтовного дослідження інших видатних, проте не достатньо вивчених постатей ХХ століття в галузі соціальної медицини України. Такі наукові життєписи справжніх велетнів духу вкрай необхідні. Результати своїх наукових пошуків автори адресують насамперед новій генерації медиків, адже подання фактичного і аналітичного матеріалу марковано пронизливими акордами сучасної суспільної звитяги.

*Головний редактор,
ректор,
віце-президент НАМН України,
академік НАМН України,
професор В.Ф. Москаленко*